

**ПЕРША
ЧЕРНІВЕЦЬКА НАУКОВА
ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧА
КОНФЕРЕНЦІЯ**

6 жовтня 2017 р.

Чернівці
Вінниця
2017

ЧЕРНІВЕЦЬКА РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
ЧЕРНІВЕЦЬКА РАЙОННА РАДА ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ, ЕТНОЛОГІЇ І ПРАВА
ВІННИЦЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

**ПЕРША
ЧЕРНІВЕЦЬКА НАУКОВА
ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧА КОНФЕРЕНЦІЯ,
присвячена 100-річчю Української революції
1917-1921 рр.**

6 жовтня 2017 р.

Вінниця
2017

УДК 94(477.44)(063)
ББК 63.3(4 Укр-Він)
Т81

Редакційна колегія:

Ю. А. Зінько (голова редколегії), кандидат історичних наук, професор;
С. Д. Гальчак (співголова редколегії), академік УАН, доктор історичних наук, професор; А. В. Войнаровський (відповідальний секретар), кандидат історичних наук, доцент; Ю. С. Земський, доктор історичних наук, професор; О. А. Коляструк, доктор історичних наук, професор; О.І. Криворучко, кандидат історичних наук, доцент; Ю. В. Легун, доктор історичних наук, професор; О. А. Мельничук, доктор історичних наук, професор; І. М. Романюк, доктор історичних наук, професор.

Перша Чернівецька, наукова історико-краєзнавча конференція,
присвячена 100-річчю Української революції 1917-1921 рр. / Матеріали конференції,
6 жовтня 2017 р., смт Чернівці. - Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2017. - 396 с.

Рекомендовано до друку вченою радою факультету історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 01 від 29 серпня 2017 р.)

Автори статей несуть відповідальність за достовірність наведених фактів та відомостей.

ISBN 978-611-530-011-2

©ПП Балюк І. Б., 2017
© Автори статей, 2017

Зміст

Микола Олійник. Чернівецький район Могилівської округи в дзеркалі статистики	134
Володимир Римар. Підпільно-партизанська боротьба з нацистами в Чернівецькому районі	138
Николай Тыновский. Воспоминания о Бабчинцах	142
Анатолій Трембіцький. Чернівці в роки визвольних змагань 1917-1921 рр. за спогадами Володимира Левицького: хроніка подій.....	149
Світлана Трухманова. Нелегальна торгівля у прикордонному Поділлі у 1920-х рр	159
КУЛЬТУРА, ОСВІТА, РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ РЕГІОНУ. ПРИРОДА ЧЕРНІВЕЧЧИНИ	
Володимир Воловик. Ландшафтна структура «штетлу» містечка Чернівці.....	164
Анатолій Гудзевич. Особливості і тенденції природоохоронної практики Чернівецького району.....	167
Григорій Дениsik. Своєрідність природних умов Чернівецького району.....	173
Антоніна Дмитришена, Юрій Яцентюк. Натуральні ландшафти Чернівецького району Вінницької області	174
Володимир Дробчак. Освіта Чернівецького району в середині 20-х рр. ХХ ст.	179
Лілія Іваневич. Святковий традиційний костюм подільських українців: регіонально-локальні аспекти	182
Олександр Конотопенко, Сергій Лапшин. Механізми формування патріотизму у провідних країнах світу та Україні (на прикладі Чернівецького району Вінницької області).....	194
Сергій Лапшин, Ірина Зінько. Аналіз загальнодержавних проблем децентралізації в процесі децентралізації Чернівецького району Вінницької області	204
Михайло Лозовик, Іван Романюк. Село Березівка Чернівецького району Вінниччини - колыска першого сільського спортивного товариства в Україні.....	208
Віктор Мороз, Володимир Мороз. Чернівці єврейські в плині часу.....	212
Тетяна Пірус, Катерина Пірус. Рукописні матеріали та експонати з Чернівецького району Вінницької області у фондах навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського	223
Анастасія Рогозовська-Косунець, Іван Романюк. Участь молоді Чернівецького району Вінниччини у мобілізаційних процесах до навчальних закладів освіти Міністерства трудових резервів у 1949-1953 рр.....	227
Людмила Романець, Тетяна Гінетова. Проблеми загальноосвітніх з закладів Чернівецької області в другій половині 1940-х - початку 1950-х рр.....	231
Тетяна Сідлецька, Олена Зінько. Пам'ятки архітектури смт. Чернівців Вінницької області: проблеми збереження та реставрації.....	237

НЕЛЕГАЛЬНА ТОРГІВЛЯ У ПРИКОРДОННОМУ ПОДІЛЛІ У 1920-Х РР.

У статті розглядаються факти нелегальної торгівлі мешканцями прикордонних поселень Поділля у 1920-х рр. як результат складної політико-економічної ситуації, а також традиційно сформованої соціокультурної поведінки населення. Контрабандна торгівля чи перемитництво ставали можливими завдяки недієвому контролю державних органів над митницями та посилювалися загостренням релігійних проблем.

Ключові слова: нелегальна торгівля, контрабанда, перемитництво, нелегальне перетинання кордону, прикордонні поселення Поділля, політика радянської влади щодо контрабанди.

Проблема уникнення сплати мита при комерційних операціях із закордонними партнерами постійно викликала інтерес як дослідників, так і відповідних державних структур. У 1920-х рр. бажання мешканців прикордонних районів радянської України займатися вільною торгівлею підтримується незбалансованою економікою країни і складною політичною ситуацією, недієвим контролем державних органів і недосконалістю законів, а також соціокультурними стереотипами поведінки населення. На прикордонному Поділлі у 20-х роках ХХ ст. були присутні всі вищевказані фактори, що призводило до численних випадків перемитництва чи контрабандної торгівлі. Вузлами таких операцій ставали прикордонні поселення, основними діючими особами - представники місцевого населення.

Для перепуску через тимчасовий державний кордон Української Народної Республіки осіб та крамарів ще з 1 листопада 1919 р. були встановлені нагляди в Могилеві-Подільському, Гусятині (м. Лянцкорунь), та Ісаківцях, в Гукові (м. Оринін), Жванці та Ямполі [11, с. 68].

Матеріальне становище городян Поділля на початку 1920-х рр. погіршилося. Окреслився виразний напрям міграції міських мешканців на село. Адже в цей період міста Поділля відчували наслідки порушення нормальних ринкових відносин між містом та селом, яке втратило зацікавленість у розширенні свого господарства та значно зменшило його продуктивність. Найбільш ходовий товар у прикордонні - хліб та худоба - значними партіями переправлялися за кордон, на оплату контрабандних товарів. У торгівлі брало участь населення таких прикордонних подільських містечок як Ямпіль, Гусятин та ін. [2, арк. 35; 5, арк. 12].

У доповідях, звітах та оглядах Подільського губвідділу ГПУ про політичний та економічний стан Подільської губернії з липня по грудень 1923 р. констатується факт поганого контролю місцевої адміністрації за державним кордоном. Найбільш ураженими контрабандними переміщеннями місцями кордону вважалися Кам'янецький та Проскурівський округи (Гусятинський район), у плані проникнення ворожої агентури (шпигунів) - місто Гусятин Проскурівського округу та м. Ямпіль, м. Цекінівка та с Велика Кісниця Могилівського округу [5, арк. 11-12].

З-за кордону ввозилися переважно мануфактура, галантерейні товари та алкогольні напої. Експортувалися ж золото, срібло та з 1923 р. набуло поширення нелегальне переправляння худоби. Подільські чекісти пояснювали значне поширення контрабанди й заняття нею місцевим населенням таким чином: внаслідок того, що кордон з Польщею був такий самий ще до імперіалістичної війни, мешканці прикордонних подільських поселень, які займалися контрабандним промислом за старих часів, й за радянського режиму «зберігали власні навички й специфічну кваліфікацію». Завдяки знайомству з місцевістю та бродами вони вільно проникали за кордон та у зворотньому напрямку, залишаючись непоміченими й лише у рідкісних випадках затримувалися нечисленною радянською прикордонною сторожею [5, арк. 18].

Роботу з пошуків контрабандистів та шпигунів проводити було важко внаслідок багатьох причин. Одна з них - поганий зв'язок. Він був наявним лише між головними заставами. Через відсутність справних апаратів й іншого приладдя, зокрема телефонного кабелю, що був замінений колючим дротом, зв'язок часто переривався [5, арк. 16]. Ненормальні умови життя та служби прикордонників, їхнє важке матеріальне становище, невчасна виплата жалування й нерегулярне постачання харчів, відсутність можливості приготування їжі сприяли пособництву у контрабандному промислі з боку самих охоронців кордону [5, арк. 17]. На митницях відповідальні працівники особисто брали участь у «контрабандних перекиненнях товарів, пломбували у себе вдома контрабандний крам, тримали постійний зв'язок з контрабандистами». З 95 взятих ГПУ на облік відповідальних працівників митниць 17 осіб були зареєстровані як політнеблагонадійні, а 19 - підозрювалися у скоєнні посадових злочинів. Для виправлення такого становища чекісти пропонували:

- 1) повідомляти населення у 15-ти верстовій прикордонній смузі про радянську політику у питаннях вільної торгівлі;
- 2) здійснювати масові операції з вилучення немаркованих товарів, вдатися до штрафів та репресій;
- 3) виселити зв'язних контрабандистів [5, арк. 13-14].

Кам'янецький райпартком писав у той же час, що прикордонна смуга дуже погано охороняється, надзвичайно багато «різного елементу» переходить кордон, «у прикордонних містечках наявні контрабандисти та кримінальні елементи» [4, арк. 45].

На Гусятинській ділянці кордону, яку охороняв батальйон, штаб якого перебував у Проскурові, виникали незручності з оперативним керівництвом та контролем (Гусятинський прикордонний пост був підпорядкований Проскурівському ГПУ). У матеріалах Проскурівського окркомун КП(б)У за жовтень 1923 р. повідомлялося про «не зовсім задовільну постановку справи на цій ділянці, але окрпарком не має можливості вжити відповідних заходів» [3, арк. 4 зв.].

У прикордонному Кам'янецькому окрузі розходження цін у радянській Україні та «буржуазній» Польщі особливо виразно представлялося селянству, оскільки у польських селах та містечках на кордоні ціни на худобу та хліб (головну селянську

продукцію) удвічі та втричі були дорожчими, а ціни на фабричні вироби значно дешевшими, ніж аналогічні показники в УСРР. Це призводило до «значного транспортування з прикордонних районів у Польщу худоби, особливо коней та деяких сільськогосподарських продуктів, наприклад, квасолі» [3, арк. 9].

Перемитництво як засіб звичного існування й виживання людності Подільського регіону за важких умов підрадянської дійсності першої половини 1920-х років не лише дошкуляло більшовицькій адміністрації УСРР. Республіканське керівництво та його репресивні структури уміло використовували контрабандистський промисел для обвинувачень на адресу своїх політичних противників й навіть священнослужителів поширеної й закоріненої у регіоні Римо-католицької церкви (РКЦ) і взагалі етнічних поляків - відтак потенційних чи прихованих, з погляду чекістів, «агентів буржуазно-поміщицької Польщі» [7].

Типовими впродовж 1920-х років залишалися повідомлення місцевого партактиву і столичних «контролерів» про все ще велику вагу релігії в середовищі місцевої польської молоді. Так, у 1927 р. райуповноважений по роботі з польською нацменшиною при Дунаєвецькому РВК на Поділлі доповідав: «Вплив клера на польську людиність великий і до певної міри тормозить в роботі на селі як в організації гуртків, так і в рості комсомолу за рахунок польської молоді, особливо дівчат» [10, с. 5].

Донесення про вплив РКЦ були однотипними, незалежно від місцезнаходження релігійних громад: «В Каменецком округе имеет громадное влияние католическое духовенство на польское население, и костелы обхватывают посредством костельных религиозных кружков польское население на 95%». На Проскурівщині, зазначалося в доповідній записці окрпарткому, у 25 костьолах і каплицях «18 ксендзов окутывает пеленой невежества польнаселение. Этому благоприятствуют еще религиозные кружки» [9, с. 236].

До обвинувачень в аморальності та втручанні в освітні справи найчастіше додавалася тема контрабанди. Так, в замітці «Процес ксьондзів» «Sierp» повідомляв про початок судового процесу в м. Кам'янці-Подільському над групою ксьондзів (В. Шиманським, М. Єндрушаком, А. Матушевичем) та кількома костьольними активістами, котрих звинувачували у контрабандному зв'язку з Польщею. Також згадувався й генеральний вікарій Кам'янець-Подільської дієцезії Я. Свідерський - «спеціаліст з контрабанди контрреволюційної літератури». І хоча процес на момент публікації замітки ще тривав, газета вже виносила власний вердикт про «повну гнилість і фальш католицького кліру, який ховає під вівтарями костьолу контрабанду і контрреволюцію» [6].

Не тільки названим, а й багатьом іншим ксьондзам радянсько-польського прикордоння справді доводилося користуватися послугами контрабандистів. Але душпастирі не становили якогось винятку в цьому відношенні, адже заняття контрабандою у 1920-х роках набуло значного поширення серед мешканців підрадянських Волині і Поділля, які потерпали від дефіциту товарів першої необхідності.

16 червня 1926 р. цей стихійний народний спосіб боротьби із злиднями в умовах

радянської дійсності став навіть предметом обговорення на засіданні Оргбюро ЦК КП(б)У. Під час обміну думками з цього приводу партійні керівники нарікали, що у контрабандистів «зв'язок із закордоном, мабуть, набагато кращий, аніж зв'язок між окружкомом і сільськими організаціями» і «такий легкий, що будь-яка баба, якщо їй потрібно придбати пару панчіх, вона йде на той бік (тобто до Польщі. - *Авт.*) і купує» [1, арк. 174, 185].

Нелегальним шляхом з Речі Посполитої доставлялися для ксьондзів предмети, необхідні для нормальної життєдіяльності костьолу: церковне вино, літургійна література, календарі тощо. За допомогою контрабандистів тривалий час здійснювалося листування з польським єпископатом, родичами, знайомими й колегами по той бік кордону. Католицькі священники Польщі, обізнані із тим, що їхні колеги в підрадянській Україні перебувають у матеріальній скруті, інколи таким способом передавали через кордон одяг, взуття, інші предмети першої необхідності. Так, наприклад, в 1923 р. єпископ І. Дуб-Дубовський за допомогою контрабандистів переправив сутану ксьондзові містечка Ємільчино О. Кучинському [8, с. 317].

Деякі священнослужителі й особисто нелегально перетинали кордон, щоб вирішити певні службові, родинні чи матеріальні проблеми, і не всі з них поверталися назад - всупереч виразній забороні свого керівництва самовільно залишати парафії. Тільки з Проскурівського деканату Кам'янець-Подільської дієцезії РКЦ упродовж 1925-1929 рр. до Польщі втекли ксьондзи С. Будрис, А. Ліневич та К. Нановський.

Таким чином, наявність нелегального перетинання кордону та контрабандної торгівлі на Поділлі була важливою проблемою для радянської влади у 20-х рр. ХХ ст. З юридичної точки зору, заняття контрабандою вважалося злочином, з точки зору пересічного мешканця прикордонних містечок, це був шанс покращити своє важке матеріальне життя. Не можна однозначно оцінювати даний факт й з морально-етичного погляду. Переконаність мешканців прикордонної смуги у тому, що уряд не здатний ефективно контролювати кордон, а економічна ситуація в країні залишає бажати кращого, відчуття несправедливості, що панувала у сфері товарно-грошового обігу, зумовили масовість та повторюваність випадків контрабанди.

Проблему нелегальної торгівлі на Поділлі радянській адміністрації вдалося приборкати лише наприкінці 1920-х рр. - шляхом цілеспрямованої «герметизації» західного кордону УСРР, збільшення кількості й щільності прикордонних застав, депортаціями й репресіями.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. ЦДАГО Спр. 86. Матеріали до засідання Секретаріату ЦК КП(б)У. Вересень - жовтень 1927 р. Арк. 174, 185.
2. ДАВО: (67) Спр. 9. Директиви ЦК КП(б)У. 4 січ. - 30 груд. 1921 р. Арк. 35.
3. ДАВО: Спр. 43. Політдоповіді й політлисти щодо економічного й політичного стану Кам'янець-Подільської округи й роботи Кам'янець-Подільського округового комітету КП(б)У. 6 жовт. 1923 р. - 16 черв. 1925 р. Арк. 4 зв., С 9.
4. ДАВО: Спр. 45. Політлисти й політдоповіді щодо економічного й політичного стану Тульчинської округи й роботи Тульчинського округового комітету КП(б)У. 13 лют. 1923 р. - 18 квіт. 1924 р. Арк. 45.
5. ДАВО: Спр. 57. Доповіді, звіти й огляди Подільського губернського відділу Державного Політичного Управління щодо політичного й економічного стану Подільської губ. Липень - грудень 1923 р. Арк. 11-12, Арк. 13-14, Арк. 16, Арк. 17, Арк. 18.
6. Polacy na Ukrainie: Zbior dokumentow. Cz. 1: Lata 1917-1939 / Pod red. S. Stepnia i O. Rublowa. - Przemysl: Poludniowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyslu, 2005. - Т. V. - 300 s.: il.
7. Заселені місця Поділля / ЦСУ України; Подільське губернське статистичне бюро. - Вінниця, 1925. - XXVIII, 75 с.
8. Федюкин С. А. Октябрьская революция и интеллигенция / Федюкин С.А. - М: Знание, 1968.- С. 317.
9. Федюкин С. А. Советская власть и буржуазные специалисты / Федюкин С.А. - М.: Мысль, 1965. - С. 236.
10. Центральна комісія національних меншостей при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітеті. Спр. 18. Протоколи засідань комісії національних меншостей при Київському та Одеському губвиконкомах. 15 січня - 17 грудня 1924 р. — С 5.
11. Верховлюк В. До історії митниць на Поділлі / В. Верховлюк // Тези доповідей і повідомлення XIX Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції 18 лютого 1999. - Вінниця, 1999. - С.67-69.

